

УДК 930.253:66(477.61)«189/191»

К. М. БЕЗГІНСЬКА, Т. А. ЛИСЕНКО*

**ЗАРОДЖЕННЯ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
НА ЛУГАНЩИНІ В АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАХ**

Публікуються документи та світлини, які зберігаються в архівних відділах Лисичанської, Рубіжанської, Северодонецької міських рад, Лисичанського міського краєзнавчого музею, Комунального підприємства “Міський музей” м. Рубіжне, Народного музею історії ПрАТ “Северодонецьке об’єднання Азот”, Музею ВАТ НВП “Зоря”. Документи висвітлюють історію створення та розвитку хімічних підприємств Луганської області наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: архівний документ; хімічний комплекс; Донецький басейн.

Потужний хімічний комплекс Луганщини пройшов нелегкий шлях від зародження до повномасштабного розвитку своїх потужностей. Хімічні підприємства області мають цікаву та складну історію: були сплески й падіння, створювалися нові виробництва світового рівня, вирішувалися проблеми подальшого існування технологій.

У статті охоплено історію потужних хімічних підприємств, що утворилися у містах Лисичанськ, Рубіжне та Северодонецьк наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. та стали лідерами у хімічній промисловості, могутніми комбінатами, які забезпечили потреби країни вкрай необхідною продукцією після закінчення Другої світової війни.

Ще у далекому 1888 р. Д. І. Менделєєв після відвідання ним Донецького басейну написав доповідь “Про заходи для розвитку Донецької кам’яновугільної промисловості”, основні положення якої потім були ним розвинені у статті під назвою “Майбутня сила, що спочиває на берегах Дінця”.

* *Безгинська Катерина Миколаївна* – директор Державного архіву Луганської області;

Лисенко Тетяна Анатоліївна – заступник директора-головний зберігач фондів Державного архіву Луганської області.

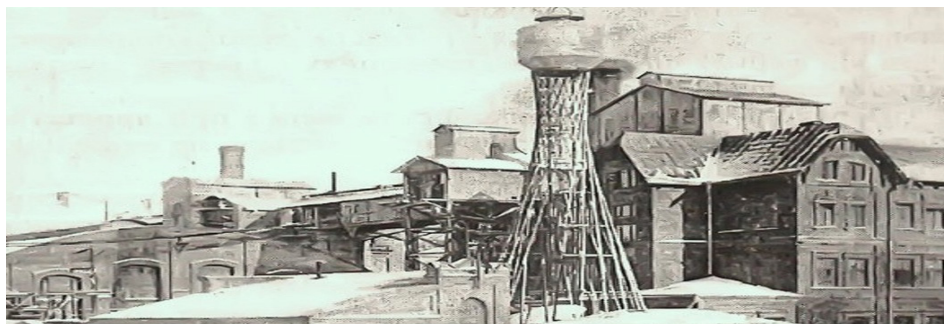

Лисичанська штейгерська школа. Кінець XIX ст.
 Фото з Лисичанського міського краєзнавчого музею.

Учений детально розкрив перспективи освоєння багатств Донецького краю і провів детальний аналіз природних умов для розвитку Донецького кам'яновугільного басейну, розробив пропозиції щодо зміни митних тарифів на вугілля, обґрунтував необхідність розширення мережі залізниць, розвитку судноплавства по Донцю і Дону, як основного шляху для експорту мінерального палива. Великий Менделєєв підказав підприємцям ідею побудови в цьому багатому корисними копалинами краю хімічного підприємства. З метою вивчення розвитку вугільної і соляної промисловості та підготовки спеціалістів-гірників,

Документи Акціонерного товариства
 “Любимов, Сольве и К^о”
 Лисичанський міський краєзнавчий музей.

Содовий завод. Кінець XIX ст.

Фото з Лисичанського міського краєзнавчого музею.

у Лисичанській штейгерській школі він провів ряд лекцій і зустрічей з викладачами¹.

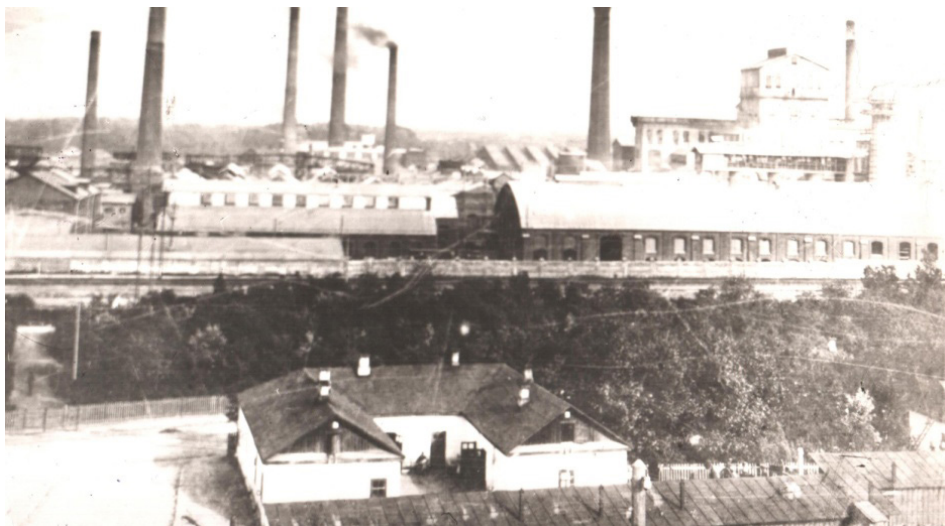
Первістком хімічної промисловості Луганщини можна вважати Донецький (Лисичанський) содовий завод, який у 1890 р. почало будувати біля с. Верхнє російсько-бельгійське Акціонерне товариство “Любимов, Сольве і К⁰”.

Акціонерне товариство “Любимов, Сольве і К⁰” було засноване у 1887 р. Засновники: бельгійський підприємець Сольве Ернест Гастон (1838–1922) – вчений-хімік і підприємець, розробник аміачного способу виробництва соди з повареної солі та пермський купець Іван Іванович Любимов (1838–1899) – купець 1-ї гільдії, меценат, громадський діяч. Наприкінці квітня 1892 р. завод розпочав виробництво кальцинованої соди аміачним способом і став великим на той час підприємством. У 1895 р. на заводі працювало більше 500 робітників, а до початку XX ст. кількість їх подвоїлася, не враховуючи сотні робітників, які наймалися поденно. Так, у 1916 р. на заводі працювало 1545 працівників².

Содовий завод сприяв швидкому зростанню населення села і розвитку промислового і соціального будівництва. У 1801 р. у с. Верхнє нараховувалося 10 землянок, 19 казенних будинків, а також 19 казарм і 22 приватні будинки. В них проживали 559 осіб³.

Якщо перед початком будівництва заводу у с. Верхнє проживало трохи більше 2 тис. осіб, то після запуску заводу ця численність подвоїлася, а через десять років – потроїлася. Було збудовано багато адміністративних та житлових цегляних будівель, лікарня, церковно-приходські школи, Миколаївська церква тощо. Біля шахти “К. Скальковський” було збудовано велике робітничє селище, поряд був насаджений сад для відпочинку і розваг, побудований невеликий театр⁴.

Лютнева революція та Жовтневий переворот 1917 р. змінив економічну та промислову ситуацію в регіоні. У 1919 р. іноземні та приватні підприємства були націоналізовані, содовий завод увійшов до складу державного тресту “Хімвугілля”.

Содовий завод. 1908 р.

Фото з Лисичанського міського краєзнавчого музею.

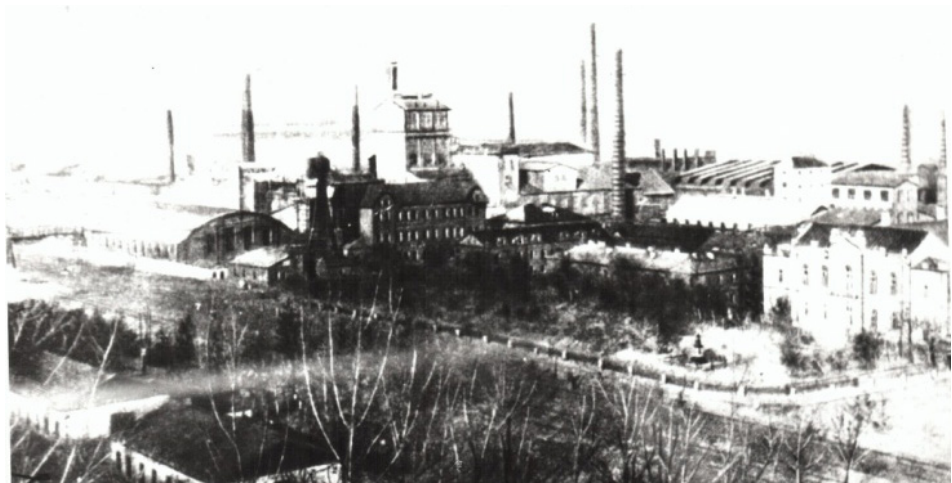
Розпочалися роботи з відновлення виробництва заводу “Донсода”, що призвело до збільшення випуску основних видів продукції. Але тільки у 1936 р. завод запрацював на повну силу, перевищивши дореволюційне виробництво кальцинованої соди у чотири рази.

Подальший розвиток заводу припинився під час Великої Вітчизняної війни. У перші місяці війни добровольцями на фронт пішли 70 його працівників, а потім всього до лав добровольців вступили 1200 осіб. Замість мобілізованих на завод прийшли жінки, підлітки та пенсіонери.

За вказівкою Народного комісаріату хімічної промисловості СРСР обладнання заводу було демонтовано і відправлено у тил, у міста Серлитамак (Башкортостан), Чирчик (Узбекистан), Березники (Росія).

Після звільнення міста від нацистської окупації були прийняті всі заходи щодо відновлення роботи заводу, який лежав у руїнах. За короткий період окупації його виробнича база була майже повністю знищена. Було зруйновано сотні житлових будинків, електростанцію, комунальне господарство, школи, клуби, бібліотеки, вивезено з підприємств залишки обладнання. Збитки, спричинені господарству, нараховувалися сотнями мільйонів карбованців. Тільки втрати содового заводу за підрахунками спеціальної комісії склали 174 млн крб⁶.

Потрібно було виконати величезний обсяг робіт із відновлення цехів, сировинної бази – Секменевського крейдового кар’єру і розсолопромислу “Карфаген”. По суті, треба було заново відродити завод, підняти його з руїн і попелу. Про вжиті заходи з відновлення заводу можна дізнатися з наказу директора содового заводу Івана Антоновича Химченка від 30 жовтня 1943 р. № 6:

Содовий завод. 30-ті роки ХХ ст.

Фото з Лисичанського міського краєзнавчого музею.

“И. о. начальника ОРСА тов. Хохлову развернуть работу по засолке овощей, так чтобы к 10/х было засолено помидор 20 тонн и к 20/х засолить капусты 20 тонн. Создать засолочные пункты, очистить и подготовить подвалы, для засолки овощей...т. Рудакову приступить к учету и изъять до 15/х в квартирах всего заводского имущества: столы, шкафы, кровати и другое. При необходимости, в отдельных квартирах проводить обыски и изъятие имущества с помощью милиции. Предложить всем жителям заводских квартир очистить дворы и подъезды от бурьянов...15/х ввести марочную систему учета посещаемости работы рабочими, служащими и ИТР...”⁷.

З наказу директора содового заводу від 20 листопада 1943 р. № 21:

“На основании постановления Исполкома Лисичанского Райсовета Депутатов трудящихся от 15/Х- 43 г. О мобилизации трудоспособного населения для работы на Донецком содовом заводе.

Приказываю, выделить уполномоченных для приема мобилизованного населения....

Назначенным уполномоченным ежедневно информировать дирекцию завода о ходе мобилизации”⁸.

Великий досвід керівної роботи і повноваження воєнного часу, а також допомога заводу з тилу і новостворених будівельних організацій дозволили директору організувати відновлювальні роботи швидкими темпами, і вже в травні 1944 р. цех кальцинованої соди видав першу продукцію.

Содовий завод був першим серед підприємств хімічної промисловості, який перейшов на госпрозрахунок. Державний план 1948 р. був виконаний на 106,4%. Продуктивність праці виросла порівняно з попереднім роком на 36,6%. У підсумку було отримано 4 млн 40 тис. крб

Рубіжанський завод. 1916 р.

Фото з Комунального закладу “Міський музей” м. Рубіжне.

надпланової економії. Тому Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 січня 1949 р. до дня 50-річного ювілею Донецький содовий завод ім. Леніна був нагороджений орденом Леніна⁹.

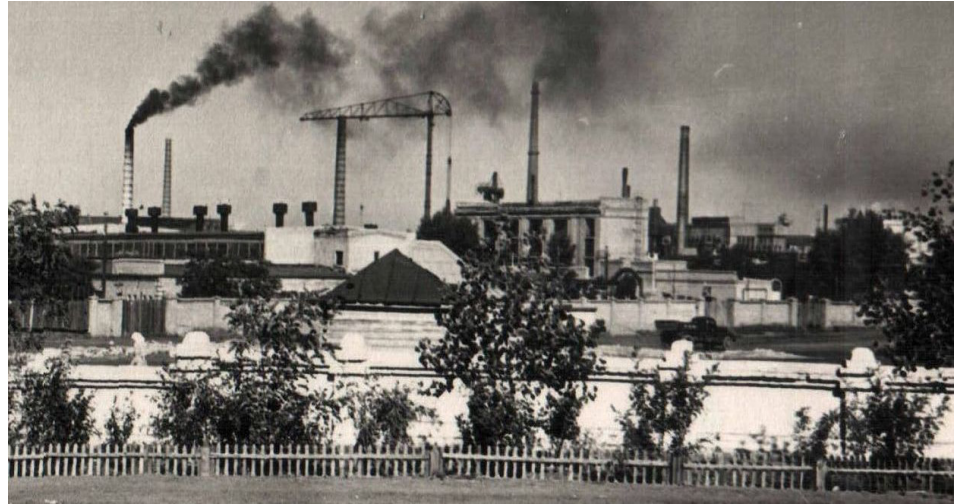
Близькість до вугільних шахт, Донецького (Лисичанського) содового заводу, коксобензолних підприємств, річки Сіверський Донець та озер, які розкинулися навкруги, залізниці, що забезпечила доставку сировини та відправку готової продукції дало підстави акціонерному товариству “Русско-Краска” розпочати будівництво хімічного заводу поблизу станції Рубіжне.

Акціонерне товариство “Русско-Краска” викупило у місцевого поміщика 1840 десятин землі і влітку 1915 р. розпочало будівництво. У березні 1916 р. завод видав першу продукцію. Акціонери вирішила виробляти продукти важкого органічного синтезу – сірчану кислоту, фенол та рідкий хлор¹⁰.

У липні 1921 р. хімічний завод увійшов до складу тресту “Хімвугілля”. У 1922 р., продовжуючи випускати сурик і глауберову сіль, завод освоїв виробництво чорного барвника.

Трест “Хімвугілля” направив для роботи на завод 34 фахівці – інженерів і техніків. Для хлорного і азотного цехів було виділено нове обладнання, організовано центральну заводську лабораторію, на якій у 1926 р. працювало 20 фахівців-хіміків. Лабораторія розпочала дослідні роботи щодо покращення якості продукції, що випускається та створення нових марок барвників. У 1925–1928 рр. завод розширився, були введені в експлуатацію нові цехи. Кількість працівників на заводі збільшилася з 587 осіб у 1925 р. до 1300 у 1927 р.¹¹

З січня 1932 р. хімічний завод став Рубіжанським хімічним комбінатом. У 1932 р. комбінат випустив продукції у 7,6 разів більше, ніж у 1927–1928 рр. Із спогадів колишнього працівника хімічного комбінату М. М. Клочка, які зберігаються у Комунальному закладі “Міський музей” м. Рубіжне: “Возобновление строительства началось только в 1924 году, шло оно быстрыми темпами и уже к 1930 году были построены

Рубіжанський комбінат. 40-і роки ХХ ст.
Фото з Комунального закладу "Міський музей" м. Рубіжне.

и введены в действие производственные мощности по выпуску серной, азотной и соляной кислот, хлора, хлорбензола, бетанафтола, салициловой кислоты, нитробензола, сернистого черного красителя, поташа из золы подсолнечника, силикатного кирпича. В 1931 году было пущено производство анилина.

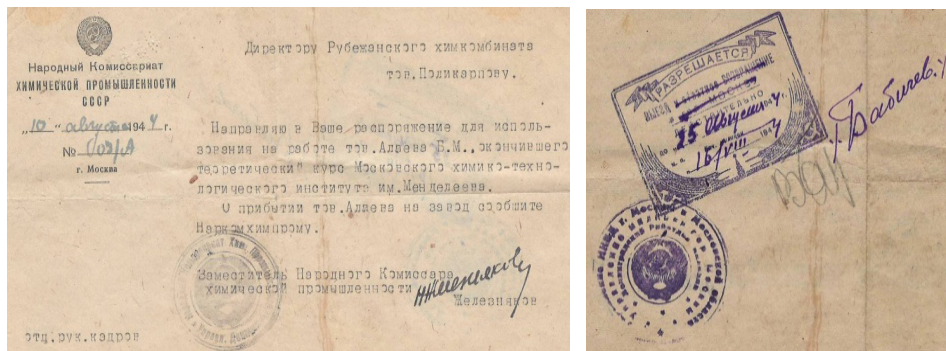
К 1935 году на базе закупленного у немецких фирм "Крупп" и "Борзиг" оборудования, был построен и пущен комплекс производства по выпуску важнейших полупродуктов для красителей...

Немцы, чтобы получить больше золота, продали оборудование конструктивно сложное, неудобное в обслуживании, с медно-никелевыми вкладышами. В последующем, большинство из которого было заменено на оборудование упрощенной конструкции, а также без медно-никелевых вкладышей.

Фирма "Крупп" поставила стальные литые автоклавы высокого давления с дефектами литья. Устранение дефектов фирма производила на площадке своими силами, путем расчистки их и последующей заправкой методом электросварки. Процесс устранения дефектов прятали от наших глаз, не желая выдать нам секрет..."

Перед Другою світовою війною комбінат завершив будівництво декількох об'єктів – анілінового цеху та цеху з виробництва неозону. У 1940 р. було випущено 7843 тони барвника, у тому числі 163 кубових, що виготовляються тільки на Рубіжанському комбінаті.

У жовтні 1941 р., через близькість до фронту, Рубіжанський хімічний комбінат почав демонтаж обладнання і відправку його до міст Уфа і Кемерово (Росія). Всього було відправлено 1900 вагонів з обладнанням, а також 1850 робітників, близько 4,5 тис. членів їхніх сімей, 45 вчителів, 35 професорів і викладачів хіміко-технологічного інституту¹².

Лист про направлення на роботу випускника Московського хіміко-технологічного інституту Б. М. Алієва. 1944 р.
Документ з архівного відділу Рубіжанської міської ради.

За час нацистської окупації м. Рубіжного хімічний комбінат зазнав непоправних втрат – первісток анілінофарбної промисловості був вщент зруйнований. За даними спеціальної комісії збитки, завдані комбінату, становили 480 млн крб.¹³

Державна Комісія Оборони розглянула у 1943 р. питання відновлення хімічного комбінату, планувалося ввести в експлуатацію 20 основних виробництв. Першим налагодили випуск продукції – чорнильного порошку, фотоматеріалів. Згодом почалося виробництво сірчастого чорного барвника, бензойної та саліцилової кислот, нітропродуктів¹⁴.

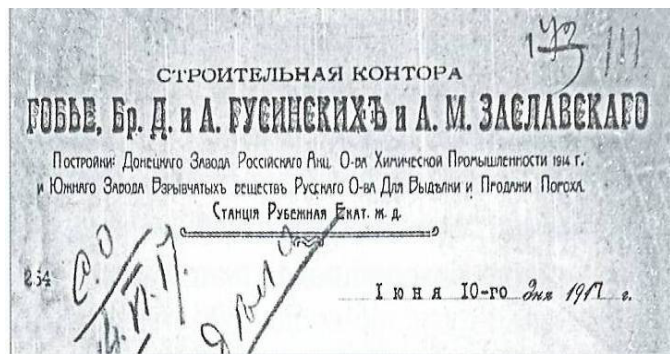
Інженери, а також висококваліфіковані робітники-хіміки були достроково демобілізовані та направлені на Рубіжанський комбінат. Спеціалісти Всесоюзного науково-дослідного інституту органічних напівпродуктів і барвників, Державного інституту проектування підприємств анілінофарбної промисловості “Гіпроанілінфарба” брали участь у визначенні перспектив розвитку комбінату, розробленні рецептури нових барвників, проектуванні виробництва.

До кінця 1947 р. відновлення хімічного комбінату було в основному завершено. У 1949–1950 рр. на повну силу запрацювали 2 нових цехи з випуску кубових барвників. До середини 50-х років ХХ ст. комбінат освоїв випуск 50 нових видів барвників, ставши згодом найкрупнішим постачальником барвників і напівпродуктів на внутрішні і зовнішні ринки країни¹⁵.

Після детального обстеження місцевості, прилеглої до річки Сіверський Донець біля станції Рубіжне Старобільського повіту Харківської губернії, у 1916 р. Російське товариство для виробництва та продажу порошу прийняло рішення побудувати поблизу вже діючих заводів товариств “Русско-Краска” та “Коксобензол” Південний завод вибухових речовин. Згідно з договором із Російським товариством будівництво заводу здійснювалося будівельною конторою “А. Гобье, Братьев Д. и А. Гусинских и А. М. Заславського”.

Фірмовий бланк
Будівельної контори
“А. Гобье,
Братьев Д.
и А. Гусинских
и А. М. Заславского”.
Документ із Музею
ВАТ НВП “Зоря”.

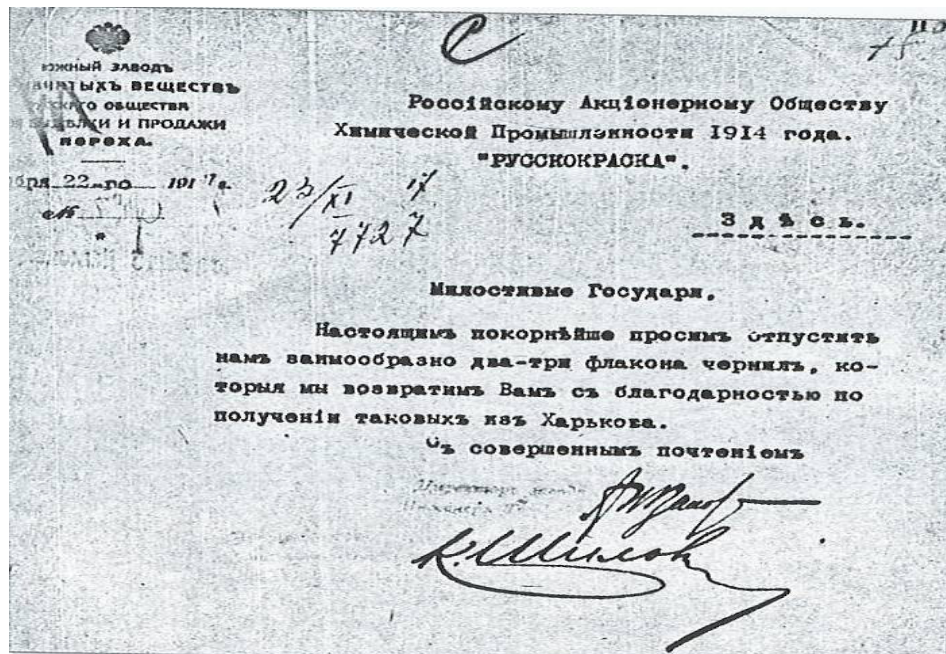

У нестерпно важких побутових умовах та при епідемії висипного тифу, яка спалахнула у грудні 1916 р., на будівництві заводу працювали залучені з найближчих сіл селяни Старобільського повіту, шахтарі та значна кількість військовополонених. З листа одного з директорів Товариства С. Грубе до Голови Хімічного Комітету у 1917 р.: “...и лишь неумолимая энергия служащих Южного завода при огромных затратах, превышающих в 2–3 раза сметные предложения, дала возможность Обществу организовать работы по постройке завода в таком масштабе, что завод предполагается пустить в ход в конце июля с. г.”¹⁶.

Незважаючи на важкі умови праці, відсутність у більшості робітників необхідного виробничого досвіду, 15 серпня 1917 р. завод випустив першу партію готової продукції – тротилу і ксилілу.

Революційні події 1917 р. та громадянська війна негативно позначилися на діяльності заводу. Матеріально-технічне забезпечення заводу можна уявити з листа, датованого 22 листопадом 1917 р.

Завод у післявоєнний період справляв гнітюче враження: виробничі споруди частково зруйновані, обладнання покрито іржею, транспортні засоби та електрообладнання пограбовано і вивезено. Але, незважаючи на такий стан, завод зумів налагодити виробництво, підключивши до цього процесу інтелектуальний потенціал та високу працездатність працівників.

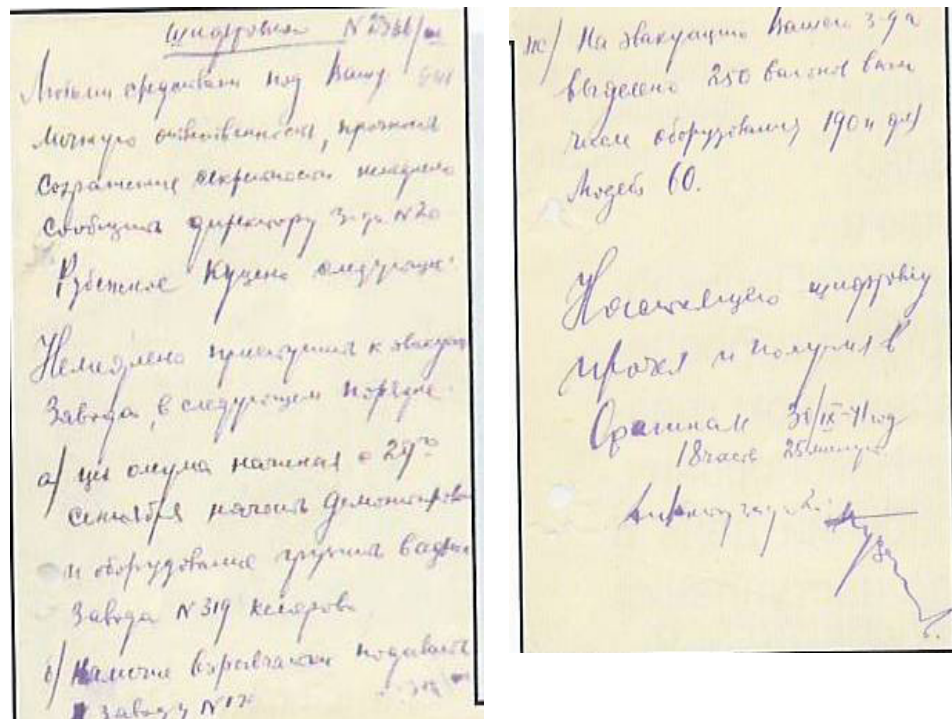
Прохання керівництва Південного заводу вибухових речовин до Товариства "Русско-Краска" про виділення чорнил. 1917 р.
Документ із Музею ВАТ НВП "Зоря".

У липні 1921 р. Рубіжанський хімічний завод увійшов до складу створеного в м. Лисичанську тресту "Хімвугілля" Управління вугільної промисловості Всеукраїнського раднаргоспу. Трест "Хімвугілля" посилив керівний склад, направив для роботи на заводі велику групу інженерно-технічних працівників.

Згідно з постановою РНК СРСР від 3 березня 1941 р. та наказу Народного Комісаріату хімічної промисловості № 64, Рубіжанський хімічний комбінат був розділений на два підприємства: Рубіжанський хімічний завод і Державний завод № 20, який з 1 квітня 1941 р. розпочав свою самостійну діяльність до вересня 1941 р.

У вересні 1941 р. директору заводу була надіслана шифровка за № 2366 з наказом народного комісара П. М. Горемікіна такого змісту: "...немедленно приступить к эвакуации завода..., цех олеума, начиная с 29 сентября, начать демонтировать и оборудование грузить в адрес завода № 319 г. Кемерово..., оставить дальнейшую сборку производственных цехов и приступить демонтировать их ..." ¹⁷.

Евакуація заводу відбувалася у двох напрямках: обладнання виробництва оленіуму відправлялося до м. Кемерово (Росія), інші цехи – м. Уфі (Республіка Башкортостан, Росія). Витрати, пов'язані з евакуацією заводу, склали 1986 тис. крб та всі вони були використані з оборотних коштів заводу.

Фрагмент шифровки. 1941 р.
Документ із Музею ВАТ НВП "Зоря".

Наприкінці 1943 р., згідно з Постановою РНК СРСР від 9 жовтня 1943 р. № 1100-340 та наказу НКБ СРСР від 15 жовтня 1943 р. на зруйнованому війною заводі розпочалися відновлювальні роботи, а саме: відновлення систем електропостачання, водопостачання, каналізації, житлового фонду у робочому селищі, а головною метою було відновлення та пуск виробництва.

Всі зусилля керівництва заводу і працівників були направлені на забезпечення безперебійної, безпечної і ефективної роботи підприємства, поліпшення його економічних показників. Тому збитковий завод вже у 1963 р. став першим у галузі рентабельним підприємством.

Будівництво у промисловому Донбасі азотно-тукового заводу на базі коксівного вугілля було доручено державному тресту "Хімвугілля". Під будівництво заводу була вибрана Новосиротинська ділянка, яка представляла собою безплідний піщаний степ.

Майбутній хімічний комбінат спочатку планувалося використовувати для основного виробництва – синтетичного аміаку та азотних добрив. Для підготовчих робіт та розгортання будівництва у 1932 р. Народний комісаріат важкої промисловості СРСР створив у м. Лисичанську управління будівництва азотно-тукового заводу.

Навесні 1934 р. розпочалося будівництво робітничого селища, яке згодом назвали "Лісхімбудом" (з 1958 р. – Северодонецьк). У складних

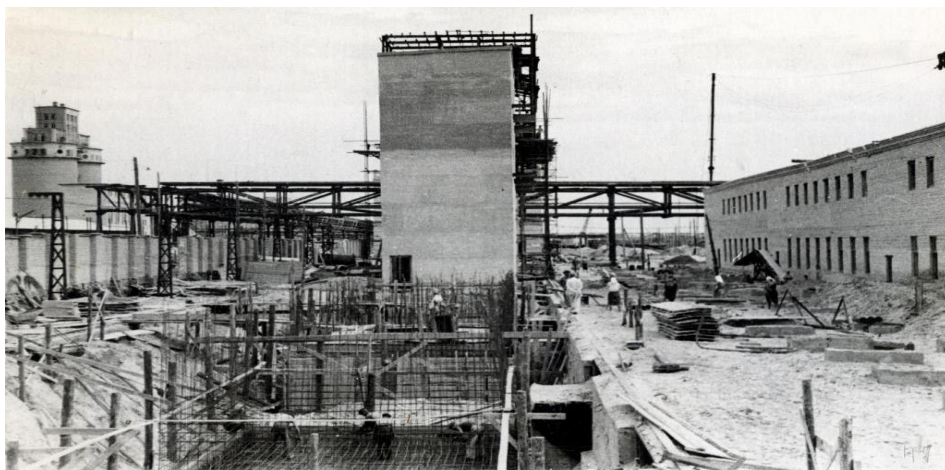

Початок будівництва заводу. 30-ті роки ХХ ст.
Фото з Народного музею історії ПрАТ “Северодонецьке об’єднання Азот”.

умовах працювали перші будівельники, які закладали фундамент хімічного підприємства. Місцевість представляла собою піщаний пустир, на якому лежав розпечений сонцем пісок. Через постійні вітри він висів хмарами пилюки, засипав підготовлені котловани під будівництво та засліплював очі робітникам.

У 1935 р. було закінчено прокладання залізничної гілки від станції Рубіжне до Лісхімбуду. У 1937 р. було введено в експлуатацію деревообробний цех, вапняні печі, насосну, амбулаторію та ін. соціальні об’єкти¹⁸.

У жовтні 1938 р. селище Лісхімбуд було відокремлено від міста Лисичанська, а у листопаді були проведені перші вибори депутатів ради. На той час у селищі проживало вже 3249 осіб¹⁹. У 1940 р. було створено спеціалізоване будівельно-монтажне управління Харківського територіального тресту “Донбасважбуд”, на якому працювало більше 3 тис. робітників, інженерів і техніків²⁰.

Цех синтезу аміаку. 40-і роки ХХ ст.
Фото з Народного музею історії ПрАТ “Северодонецьке об’єднання Азот”.

Перед хіміками постало відповідальне завдання – зведення промислових об'єктів. Їм належало ввести в експлуатацію цехи переробки аміаку.

Але подальший розвиток заводу був перерваний війною. У вересні 1941 р. розпочалися демонтаж і евакуація цехів хімічного комбінату та заводу силікатної цегли. Близько 400 вагонів було відправлено на Урал до м. Березняки (Росія).

Після визволення селища від нацистської окупації у 1943 р. бюро Ворошиловградського обласного комітету КП(б) України прийняло постанову про відновлення будівництва хімічного комбінату. У першу чергу було передбачено відновити під'їзні колії, автошляхи, заводи силікатної цегли та ремонтно-механічний, відремонтувати житло²¹. Загалом окупація спричинила Лісхімбуду матеріальної шкоди на 54,3 млн крб.²².

Обладнання для комбінату надходило з заводів, діючих у тилу та з аналогічних підприємств Німеччини за рахунок репарації. Згідно з наказом Наркомхімпрому від 7 жовтня 1945 р. № 411 для цілей відновлення Лисичанського азотно-тукового комбінату було утворено будівельно-монтажний трест “Лисичанськхімпромбуд”²³.

Велика увага приділялася житловому та побутовому будівництву. Із рішення партійно-господарського і профспілкового активу щодо відновлення хімічного комбінату від 26 серпня 1947 р.: “Обеспечить первоочередной задачей организованной прием прибывающей на строительство рабочей силы и создать необходимые жилищные, бытовые и культурные условия, для чего провести следующие мероприятия:

а) ...сосредоточить внимание и сконцентрировать все людские, технические и материальные ресурсы на строительство жилищного фонда, с таким расчетом, чтобы все рабочие были обеспечены квартирами и общежитиями, постоянными домами...;

б) с 27 августа в порядке оказания социалистической помощи жилищному строительству ежедневно выделять 100 человек рабочих;

в) всем трудящимся, проживающим на поселке отработать на жилищном строительстве не менее двух дней...

3. Учитывая временные трудности в жилищном фонде собрание актива обязуется и призывает всех рабочих, инженерно-технических работников и служащих провести самоуплотнение в своей жилплощади для обеспечения жилья вновь прибывших рабочих на строительство”²⁴.

До кінця 1950 р. виробнича база треста була створена. Було закінчено реконструкцію заводу силікатної цегли, розпочали свою діяльність нові заводи: червоної цегли, залізобетону, центрального бетонорозчинного вузла, а також цехи: арматурний, шлакоблочний, гіпсолітовий. У 1951 р. трест здав хімкомбінату цехи переробки слабкої кислоти і аміачної селітри, які згодом дали першу партію високоякісної гранульованої аміачної селітри. Це стало дуже важливою подією післявоєнної історії будівництва гіганта хімії в Україні. З 1951 р. підприємство із

року в рік набирало темпи росту важливої для народного господарства продукції. Лисичанський комбінат став справжньою кузнею кадрів для хімічної промисловості.

Хімічні підприємства Лисичанська, Рубіжного, Северодонецька стали локомотивом економічної потужності Луганської області. Це основні підприємства, які забезпечили соціальний розвиток не тільки своїх підприємств, не тільки міст, у яких вони розташовані, але й усього регіону. Завдяки випуску продукції хімічної промисловості значно розширилася сировинна база, створилися нові матеріали для промисловості, ефективні засоби для піднесення сільського господарства, збільшився випуск і покращилася якість товарів споживання.

¹ Историческія и статистическія замѣтки о Лисичанской штейгерской школь за все время ея существования (1872–1910 гг.). Лисичанськ, 1910. С. 15.

² Подов В. І. Шлях, рівний століттю. 1992. С. 8.

³ Держархів Луганської обл. (Державний архів Луганської області). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 117. Арк. 112.

⁴ Кострица Ю. Золота книга Лисичанська. 2009. С. 307.

⁵ Держархів Луганської обл. Ф. П-179. Оп. 3. Спр. 1408. Арк. 164.

⁶ Там само. Спр. 100. Арк. 14, 25, 27.

⁷ Архівний відділ Лисичанської міської ради. Ф-22. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 14

⁸ Там само.

⁹ Кострица Ю. Зазнач. твір. С. 307.

¹⁰ Держархів Луганської обл. Ф. Р-4. Оп. 1. Спр. 743. Арк. 68.

¹¹ Там само. Спр. 931. Арк. 5–6.

¹² Там само. Ф. Р-179. Оп. 3. Спр. 79. Арк. 101.

¹³ Там само. Спр. 33. Арк. 4.

¹⁴ Там само. Ф. П-4. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 83.

¹⁵ Там само. Арк. 82.

¹⁶ Павленко А. Рубіжанський казенний хімічний завод “Заря”. 2007. С. 26.

¹⁷ Там само. С. 82.

¹⁸ Держархів Луганської обл. Ф. Р-1658. Оп. 1. Спр. 473. Арк. 9.

¹⁹ Там само. Арк. 31.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. Ф. П-94. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 41–43.

²² Там само. Ф. Р-1658. Оп. 1. Спр. 473. Арк. 31.

²³ Зінов А. Місто, у якому ми живемо. Северодонецьк. 1994. С. 46.

²⁴ Архівний відділ Северодонецької міської ради. Ф-6. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 38.

There is published a number of documents and photos that are stored in archival departments of Lysychansk, Rubizhne, Severodonetsk city councils, Lysychansk City Museum, the Municipal enterprise “City Museum” Rubizhne City, the Museum of history of PJSC “Azot Severodonetsk Association”, the Museum of OJSC SPE “Zorya”. The documents highlight the history and development of chemical enterprises of Luhansk Region in the late 19 – early 20 centuries.

Key words: the archival document; the chemical complex; the Donetsk basin.